

Monika Szafrńska

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

DETERMINANTY POZIOMU WYKLUCZENIA FINANSOWEGO MIESZKAŃCÓW MAŁOPOLSKIEJ WSI

DETERMINANTS OF FINANCIAL EXCLUSION LEVEL OF THE MAŁOPOLSKA RURAL INHABITANTS

Słowa kluczowe: wykluczenie finansowe, usługi bankowe, obszary wiejskie

Key words: financial exclusion, banking services, rural areas

Abstrakt. Celem badań było określenie poziomu wykluczenia finansowego mieszkańców obszarów wiejskich w Małopolsce oraz identyfikacja czynników determinujących to zjawisko na terenach niezurbanizowanych. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, większość osób korzystała z podstawowych usług bankowych. Poziom ubankowienia wynosił 85%, natomiast grupa osób niedostatecznie ubankowionych stanowiła 16% respondentów. Osoby wykluczone finansowo to 15% mieszkańców wsi. Osoby te nie korzystały z żadnych usług bankowych. Dominowało wykluczenie finansowe ze względu na koszty, jak również samowykluczenie.

Wstęp

Jedną z przyczyn wykluczenia społecznego jest wykluczenie finansowe, które oznacza brak dostępu do podstawowych usług finansowych. Do takich usług można zaliczyć posiadanie konta i możliwość dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu i gromadzenie nawet niewielkich kwot oszczędności z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej [Kata 2011]. Problem wykluczenia finansowego jest zróżnicowany pod względem miejsca zamieszkania. Wyższy poziom zjawiska występuje na obszarach wiejskich, co związane jest z gorszym stanem infrastruktury finansowej na wsi, nierównomiernym dostępem do instytucji edukacyjnych, niższym wskaźnikiem internetyzacji. Wynika także z mentalności i postaw ludności wiejskiej względem pieniądza i instytucji bankowych.

Wysoki poziom osób wykluczonych finansowo w społeczeństwie wpływa na pogorszenie jakości życia obywateli oraz pogłębienie rozwarstwień społecznych między ubogimi a bogatymi gospodarstwami domowymi. Działania zaradcze podejmowane przez państwo i instytucje finansowe w zakresie inkluzji finansowej realizowane są w większości krajów Unii Europejskiej (UE). Dotyczą one przede wszystkim ochrony konsumenta na rynku produktów i usług finansowych, ustawowej regulacji rachunku bankowego „dla każdego” oraz prowadzenia działań edukacyjnych dla gospodarstw domowych [Solarz 2011]. Aby inicjatywy te były skuteczne muszą być dostosowane do potrzeb i wymagań beneficjentów w tym zakresie. Dlatego istotne jest poznanie czynników warunkujących proces wykluczenia finansowego.

Celem badań było określenie poziomu wykluczenia finansowego mieszkańców obszarów wiejskich w Małopolsce oraz identyfikacja wybranych czynników determinujących zjawisko wykluczenia finansowego na terenach wiejskich. Zagadnienia te są szczególnie ważne i aktualne w warunkach realizacji jednego z priorytetowych obszarów strategii „Europa 2020”, dotyczącego działań na rzecz wspierania społecznego włączenia obywateli UE (obszar 3).

Material i metodyka badań

Do realizacji celu wykorzystano źródła pierwotne i wtórne. Badania empiryczne przeprowadzono w pierwszym kwartale 2013 r. na próbie 400 respondentów (kwestionariusz wywiadu). Zakres przestrzenny badań obejmował województwo małopolskie. Przedmiotem badań było zjawisko wykluczenia finansowego oraz czynniki determinujące poziom wykluczenia. Natomiast, podmiotem badania byli mieszkańcy obszarów wiejskich. Badaniami objęto osoby w wieku od 18 lat, ponieważ po osiągnięciu pełnoletniości, konsument może podejmować samodzielne decyzje na rynku usług finansowych. W przeprowadzonych badaniach uczestniczyło 52% mężczyzn oraz 48% kobiet. Dominowali respondenci w wieku 36-59 lat (56%). Osoby z wykształceniem średnim stanowiły 46% badanych, natomiast respondenci w wykształceniu wyższym – 28%. Głównym źródłem dochodów respondentów była praca najemna (67% wskazań). Dochody z własnej działalności gospodarczej były podstawowym źródłem utrzymania dla 10% rodzin. Gospodarstwa domowe rolników stanowiły 14% badanej grupy. Niski udział dochodów z pracy we własnym gospodarstwie rolnym w strukturze analizowanych gospodarstw domowych wynikał ze specyfiki obszarów wiejskich w badanym regionie (Małopolska), który charakteryzuje się zmniejszeniem liczby gospodarstw indywidualnych i malejącą rolą rolnictwa w gospodarce wiejskiej. Pozostałe gospodarstwa domowe utrzymywały się z innych źródeł (renta, emerytura, zasiłek). W co drugim badanym gospodarstwie domowym, przeciętny miesięczny dochód przypadający na osobę w rodzinie wynosił 501-1000 zł.

Do pomiaru wykluczenia finansowego wykorzystano wskaźnik ubankowienia według Koźlińskiego (osoby posiadające rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy w instytucji finansowej) [Koźliński 2009]. W opracowaniu zwrócono również uwagę na osoby niedostatecznie ubankowane, czyli osoby posiadające konto bankowe, lecz niewykorzystujące w pełni jego potencjału (brak transakcji bezgotówkowych). W pracy wykorzystano także źródła wtórne – raporty z badań innych autorów oraz literaturę z zakresu zachowań finansowych konsumentów. Analiza statystyczna badanego materiału obejmowała sumaryczne mierniki statystyczne oraz test niezależności χ^2 (hipotezy weryfikowano przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$).

Poziom wykluczenia finansowego mieszkańców wsi w Małopolsce

Wykluczenie finansowe dotyczy sytuacji, w której osoby fizyczne nie mogą uczestniczyć w rynku finansowym lub napotykać na obiektywne bądź subiektywne przeszkody w dostępie do omawianego rynku [Ancyparowicz 2011]. Jak dotąd nie wypracowano jednoznacznego sposobu pomiaru wykluczenia finansowego. Najczęściej miernikiem poziomu wykluczenia finansowego jest fakt posiadania przez jednostkę lub gospodarstwo domowe rachunku oszczędnościowo-rozliczeniowego [Iwonicz-Drozdowska, Nowak 2011]. Jak wynika z przeprowadzonych badań, 85% respondentów posiadało dostęp do konta bankowego. Większość osób wykorzystywała go w sposób aktywny. Natomiast, prawie 19% posiadających konto to osoby niedostatecznie ubankowane (16% całej populacji). Grupa osób wykluczonych finansowo stanowiła 15% wszystkich respondentów. W odniesieniu do wyników badań przeprowadzonych przez NBP otrzymano wartości wyższe [Koźliński 2009]. Różnica wynika stąd, że badania prowadzone przez NBP były realizowane cztery lata wcześniej od omawianych badań, a stopień ubankowienia Polaków systematycznie wzrasta.

Poziom wykluczenia finansowego zależy w znacznym stopniu od czynników o charakterze ekonomicznym. Z grupy czynników ekonomicznych analizie poddano wysokość przeciętnego miesięcznego dochodu przypadającego na osobę w rodzinie, dodatkowo poproszono respondentów o określenie głównego źródła dochodu. Analiza statystyczna wykazała, że istnieje zależność pomiędzy dochodowością gospodarstw domowych a poziomem wykluczenia finansowego ($\chi^2 = 48,9$, $df = 3$). Najwięcej osób wykluczonych finansowo znajdowało się w grupie respondentów, których przeciętny dochód na osobę w rodzinie nie przekraczał 500 zł (70%). Wraz ze wzrostem dochodowości gospodarstw domowych zmniejszał się udział osób nieposiadających

konta bankowego. W gospodarstwach domowych o najwyższym dochodzie przypadającym na osobę w rodzinie (powyżej 1500 zł) wszyscy respondenci posiadali rachunki oszczędnościowo-rozliczeniowe (ROR).

Po uwzględnieniu głównego źródła dochodu badanych stwierdzono, że grupą o największym udziale osób wykluczonych byli emeryci i renciści (62%). Wysoki udział osób bez konta w tej grupie wynikał z przyzwyczajenia osób starszych do przetrzymywania pieniędzy w domu. Otrzymane wyniki są zbieżne z rezultatami badań przeprowadzonymi przez NBP, z których również wynika, że renciści i emeryci to najmniej ubankowane grupy w społeczeństwie [*Karty się bronią* 2013]. Kolejną grupą, w której odnotowano wysoki poziom wykluczenia finansowego, były osoby bezrobotne (40%). W przypadku rolników, udział osób nieubankowanych wynosił 17%. W tym miejscu należy zaznaczyć, że znaczna część gospodarzy założyła konta tylko w celu otrzymywania dopłat do rolnictwa z UE. Najmniej osób wykluczonych zaobserwowano w grupie osób posiadających stałą pracę (3%).

Czynnikami determinującymi zachowania finansowe konsumentów na rynku są także czynniki o charakterze demograficznym. Jednym z nich jest płeć. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, w przypadku badanej grupy respondentów nie stwierdzono statystycznie istotnej różnicy w poziomie wykluczenia finansowego kobiet i mężczyzn. Konta nie posiadało ponad 14% kobiet i prawie 13% mężczyzn.

Kolejnym czynnikiem determinującym poziom wykluczenia finansowego jest wiek. Analiza testem χ^2 wykazała zależność pomiędzy wiekiem respondentów a poziomem wykluczenia ($\chi^2=28,9$, $df=3$). Osoby w średnim wieku charakteryzowały się najmniejszym poziomem wykluczenia finansowego (8%), natomiast najwyższy poziom zjawiska zaobserwowano w grupie osób najstarszych (60%).

Zachowania finansowe konsumentów na rynku determinowane są również poziomem wykształcenia ($\chi^2=39,9$; $df=2$). Z przeprowadzonej analizy wynika, że wraz ze wzrostem wykształcenia mieszkańców wsi zmniejsza się ryzyko wystąpienia zjawiska wykluczenia finansowego. Największą grupą osób nieubankowanych były osoby z wykształceniem zawodowym (22%). Z kolei, wykluczeni finansowo z wykształceniem wyższym stanowili około 12%. Według Maciejasz-Świątkiewicz [2012] wykształcenie konsumentów wpływa na ich zachowania finansowe na rynku, przede wszystkim ze względu na towarzyszący temu poziom świadomości finansowej. Osoby z wyższym wykształceniem cechują się wyższym poziomem wiedzy finansowej i są bardziej świadome swoich możliwości na rynku finansowym. Przeprowadzone badania wśród ludności wiejskiej potwierdziły tę zależność ($\chi^2=43,7$, $df=3$). Najmniej osób wykluczonych finansowo było w grupie respondentów, którzy określili poziom swojej wiedzy finansowej jako wysoki i bardzo wysoki (odpowiednio 12 i 2%).

Poziom wykluczenia finansowego zależy także od czynników o charakterze psychologicznym. Jednym z nich jest poziom zaufania do instytucji finansowych ($\chi^2=37,8$, $df=3$). W grupie osób posiadających konto 75% respondentów deklarowało, że ma zaufanie do instytucji finansowych. W przypadku osób wykluczonych z systemu bankowego zaufanie do instytucji finansowych wskazał tylko co piąty badany. Do grupy czynników psychologicznych mających wpływ na zachowania finansowe mieszkańców wsi należą również postawy względem pieniędzy, np. „kult gotówki”. Jak wynika z przeprowadzonych badań istnieje statystyczna zależność pomiędzy posiadaniem konta w banku a preferencjami respondentów dotyczącymi sposobów przechowywania nadwyżek finansowych ($\chi^2=27,3$, $df=2$). Osoby nieubankowane reprezentowały postawę, że lepiej i bezpieczniej jest przechowywać pieniądze w domu (42% badanych). Natomiast prawie 80% osób, które posiadały konto twierdziło, że bezpieczniejsze i wygodniejsze jest przechowywanie pieniędzy na rachunku bankowym.

Poza kontem bankowym respondenci korzystali również z innych usług bankowych. Prawie 65% respondentów korzystało z usług bankowości internetowej (tj. 75% ubankowanych), natomiast kartę debetową posiadało 73% badanych (86% osób mających konta). Otrzymane wyniki są zbieżne z rezultatami otrzymanymi przez Polasika i współautorów [2012]. Badana grupa respon-

dentów charakteryzowała się również wysoką skłonnością do przechowywania oszczędności w banku. Prawie co drugi respondent miał w banku lokatę lub lokaty. Jeden na trzech respondentów spłacał kredyt bankowy, a kartę kredytową miało 20% badanych.

Ważną kwestią w analizie zjawiska wykluczenia finansowego jest samowykluczenie. Samowykluczenie polega na tym, że osoby same rezygnują z usług bankowych, ze względu na przekonanie (często subiektywne), iż instytucja finansowa i tak odmówi im dostępu do usługi. Jak wynika z przeprowadzonych badań prawie 2/3 osób z grupy wykluczonych finansowo zadeklarowało, że sami rezygnują z podejmowania starań o możliwość skorzystania z wybranej usługi bankowej, co może świadczyć o dużej skali zjawiska samowykluczenia na obszarach wiejskich.

Motywy braku zainteresowania usługami bankowymi przez mieszkańców wsi mogą być różne i zależą także od rodzaju usługi finansowej. W przypadku rachunku bankowego główną przyczyną nieposiadania konta osobistego był brak takiej potrzeby (70%). Prawie 15% badanych stwierdziło, że woli trzymać pieniądze w domu niż w banku, 12% wskazało, że banki pobierają zbyt wysokie opłaty za prowadzenie rachunku. Mniejsze znaczenie miały: podeszły wiek, skomplikowana obsługa konta oraz niskie oprocentowanie środków zgromadzonych na koncie. Głównym czynnikiem, który wpłynął na to, że respondenci nie korzystali z kart płatniczych były koszty związane z posiadaniem karty (45% wskazań). Prawie 1/3 osób, które nie miały kart wskazały, że w większości punktów handlowo-usługowych, z których korzystają na co dzień nie można regulować rachunków kartą. Niemal 1/4 mieszkańców wsi wskazała na niską liczbę bankomatów, do których mają dostęp. Zdaniem Katy [2011] brak infrastruktury finansowej, a także instytucji towarzyszących naraża ludność wiejską na trudności w dostępie do usług finansowych lub wręcz wykluczenie.

Głównym motywem braku zainteresowania usługami kredytowymi było zbyt wysokie oprocentowanie kredytów (33% badanych). Ponad 10% respondentów jako podstawowy motyw wskazało, że nie korzysta z usług banków. Brak możliwości spłaty zaciągniętego kredytu zaznaczyło 9% badanych. W dalszej kolejności mieszkańcy wsi twierdzili, że zadłużanie się jest ryzykowne. Tyleż samo respondentów nie potrafiło wskazać przyczyny. Mniejsze znaczenie miały: brak odpowiedniego zabezpieczenia, spłata kredytów zaciągniętych we wcześniejszych okresach oraz zaawansowany wiek.

Wyniki badań wskazują, że jedną z podstawowych barier w korzystaniu z usług bankowych przez mieszkańców wsi są koszty ich obsługi. Również w grupie osób, które są klientami banków dominowała opinia, że koszty usług bankowych są zbyt wysokie (70% wskazań). Zaobserwowano również, że wraz ze zmniejszeniem się przeciętnego dochodu na osobę w rodzinie, wzrastał udział osób, które wyrażały taki pogląd. Jak twierdził Buko [2011], w Polsce ceny podstawowych usług finansowych w relacji do zarobków należą do najwyższych w Europie. W Niemczech lub we Włoszech, gdzie mieszczą się centrale największych banków prowadzących działalność w Polsce, koszty podstawowych usług bankowych są w relacji do PKB *per capita* kilkakrotnie tańsze. Co piąty ubankowiony stwierdził, że cena usług bankowych jest dla niego do zaakceptowania, z kolei co dziesiąta osoba nie miała zdania w tej kwestii.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania umożliwiły poznanie zachowań finansowych mieszkańców małopolskiej wsi na rynku podstawowych usług bankowych. Większość osób korzystała z usług oferowanych przez banki. Poziom ubankowienia wynosił 85%. Grupa osób niedostatecznie ubankowionych stanowiła 16%. Osoby wykluczone (nie posiadające dostępu do konta bankowego) stanowiły 15% badanych. Jednocześnie osoby te nie korzystały z żadnych innych usług bankowych.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że poziom wykluczenia finansowego mieszkańców wsi jest determinowany: wiekiem, poziomem wykształcenia, wysokością dochodu przypadającego na osobę w gospodarstwie domowym oraz jego źródłem. Największy odsetek osób wykluczonych finansowo znajdował się w grupie osób najstarszych, z wykształceniem zawodowym, w rodzinach o niższej dochodowości oraz w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów.

Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski:

1. W grupie mieszkańców obszarów wiejskich dominuje wykluczenie finansowe ze względu na koszt usług bankowych. W związku z tym w Polsce w ramach działań mających na celu przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu, powinny zostać podjęte prace regulujące powszechny dostęp obywateli do podstawowych usług finansowych, wzorem innych krajów UE (np. Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii).
2. W walce z wykluczeniem finansowym istotną kwestią jest również problem przełamania barier psychologicznych związanych z brakiem zaufania do banków oraz wysokim poziomem „kultu gotówki” na obszarach wiejskich. W tej kwestii dużą rolę powinny odegrać różnorodne inicjatywy edukacyjne, podejmowane zarówno przez instytucje publiczne, jak i podmioty komercyjne (np. banki).
3. Ze względu na dużą zmienność zachowań finansowych konsumentów na rynku, konieczne jest przeprowadzenie badań w kolejnych latach w celu określenia dynamiki zmian badanego zjawiska. Ograniczenie problemu wykluczenia finansowego na obszarach wiejskich umożliwi wyższą jakość życia mieszkańców wsi, a jednocześnie wzmocni spójność społeczną.

Literatura

- Ancyparowicz G. 2011: *Skala wykluczenia finansowego w Polsce*, www.fss.aps.edu.pl, dostęp 4.04.2012.
- Buko J. 2011: *Przeciwdziałanie wykluczeniu finansowemu jako element wspierania spójności społecznej. Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, Zeszyt nr 18, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 268-278.
- Iwonicz-Drozdowska M., Nowak A.K. 2011: *Edukacja finansowa i pojęcia powiązane*, [W:] M. Iwonicz-Drozdowska (red.), *Edukacja i świadomość finansowa*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 13-23.
- Karty się bronią. 2013: *Nowoczesny Bank Spółdzielczy*, nr 2/2013, s. 16-20.
- Kata R. 2011: *Endogeniczne i instytucjonalne czynniki kształtujące powiązania finansowe gospodarstw rolnych z bankami*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Koźliński T. 2009: *Porównanie wyników badań ubankowienia Polaków przeprowadzonych przez NBP w 2006 i 2009 r.* NBP, Departament Systemu Płatniczego, Warszawa.
- Maciejasz-Świątkiewicz M. 2012: *Zachowania finansowe gospodarstw domowych*, [W:] E. Bogacka-Kisiel (red.), *Finanse osobiste, zachowania-produkty-strategie*, PWN, Warszawa, s. 38-65.
- Polasik M., Marzec J., Fiszeder P., Górka J. 2012: *Modelowanie wykorzystania metod płatności detalicznych na rynku polskim*. NBP, Departament Edukacji i Wydawnictw, Warszawa.
- Solarz M. 2011: *Wybrane działania zaradcze podejmowane przez państwo w zakresie walki z wykluczeniem finansowym*, [W:] J. Sokołowski, A. Żabiński (red.), *Finanse publiczne*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 167, s. 411-422.

Summary

The paper presents results of research conducted to determine the level of financial exclusion of rural inhabitants in the Malopolska region and identify the factors determining the phenomenon in the non-urbanized areas. As results from conducted analysis, a majority of people was using the basic banking services. The level of the use of banking services was 85%, whereas the group of persons using banking services on an unsatisfactory level constituted 16% of the respondents. Persons financially excluded made up 15% of the rural inhabitants. These persons were not using any banking services. Financial exclusion due to the price was dominant, as well as self-exclusion.

Adres do korespondencji
dr inż. Monika Szafrąńska
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Katedra Zarządzania i Marketingu w Agrobiznesie
Al. Mickiewicza 21
30-120 Kraków
tel. (12) 662 43 72
e-mail: mszafranska@ar.krakow.pl